

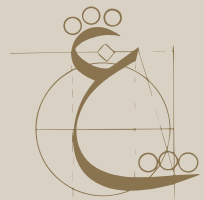

kadim

SAYI / ISSUE 9 • NİSAN / APRIL 2025

09

kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim

Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

A double-blind peer-reviewed open-access academic journal that is published semiannually (April and October) in the field of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 9 • NİSAN | APRIL 2025

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, A Blok, Ofis: 110,
Serdivan/Sakarya (Türkiye) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Artı Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu - Fatih / İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • NİSAN | APRIL 2025

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, [Creative Commons Atıntı-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre açık erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Kadim are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) International License. Kadim provides immediate Libre open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

DergiPark

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

KİTAP İNCELEME EDİTÖRÜ
BOOK REVIEW EDITOR

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

TÜRKÇE DİL EDİTÖRLERİ
TURKISH LANGUAGE
EDITORS

MİZANPAJ VE SOSYAL
MEDYA EDİTÖRÜ
LAYOUT AND SOCIAL MEDIA
EDITOR

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Arif BİLGİN | Yükseköğretim Kurulu

Necmettin ALKAN | Sakarya Üniversitesi
Serpil ATAMAZ | California State University, Sacramento
Zahit ATÇIL | Boğaziçi Üniversitesi
Fatih BOZKURT | Sakarya Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | University College Dublin
Filiz DIĞIROĞLU | Marmara Üniversitesi
Ella FRATANTUONO | University of North Carolina at Charlotte
Selim KARAHASANOĞLU | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Miraç TOSUN | Karadeniz Teknik Üniversitesi
Kenan YILDIZ | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Ömer Faruk CAN | Sakarya Üniversitesi

Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇITIR | Sakarya Üniversitesi
Mehmet KERİM | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

Didar Ayşe AKBULUT | Marmara Üniversitesi
İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hacer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

Sedat KOCABEY | Sakarya Üniversitesi
Büşranur KOCAER | İbn Haldun Üniversitesi
Muhammed Emir TULUM | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Büşranur BEKMAN | Sakarya Üniversitesi

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Merkezileşme Arayışları: Esham-ı Umumiye Emaneti ve Eminleri (1865-1879)*

HASAN ALİ ÇAKMAK**

ÖZ

A QUEST FOR CENTRALIZATION
IN THE OTTOMAN DOMESTIC
DEBT SYSTEM:
THE ADMINISTRATION
OF PUBLIC DEBT AND ITS
GOVERNORS (1865-1879)

ABSTRACT

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri kurumları hakkında yapılan araştırmalarla zengin bir külliyat oluşmuştur. Buna karşın imparatorluğun maliye tarihine damgasını vuran kurumların aynı özenle ele alındığı söylenemez. 1865 yılında iç borçlanma sisteminin modernleştirilmesi ve merkezileştirilmesi arayışları içerisinde kurulan Esham-ı Umumiye Emaneti, bu kurumlardan biri, belki de az sayıda emsali olanıdır. Emanetin yapısı, başındaki eminlerin hayat hikâyeleri ve faaliyetlerini bir bütün hâlinde değerlendiren müstakil bir tarihçe şimdiye kadar kaleme alınmamıştır. Oysa Osmanlı bürokrasisinde 14 sene gibi uzun bir zaman varlık sürdüren bu kurumun incelenmesinin modern Osmanlı maliyesinin geçirdiği dönüşüme kurumsal bir zaviyeden bakabilmek açısından özgün katkı sunacağı aşîkârdır. Bu kapsamda bu makale kurumsal tarih ile finansal tarih arasındaki bağlantıları göz ardı etmeden Esham-ı Umumiye Emaneti'nin yapısı ve faaliyetlerini inşa ve analiz etmeyi hedeflemiştir. Literatürün dışında arşiv belgeleri ve dönemin basınının da kullanıldığı makalede biyografik altyapısı olan bir anlatımla emanetin bürokrasideki rolü, geçirdiği değişimler ve fonksiyonu açığa çıkarılıp iç borçlanma sisteminin merkezileşmesine katkısı ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Maliyesi, İç Borçlanma, Tahviller, Esham-ı Umumiye Emaneti.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 10 Kasım 2024 | Date Received: 10 November 2024
Kabul Tarihi: 7 Ocak 2025 | Date Accepted: 7 January 2025

ATIF | CITATION

Çakmak, Hasan Ali. "Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Merkezileşme Arayışları: Esham-ı Umumiye Emaneti ve Eminleri (1865-1879)". *Kadim* 9 (Nisan 2025), 23-43. doi.org/10.54462/kadim.1582624

* Bu makale, 09.11.2024 tarihli II. Uluslararası Maliye ve Vergi Kongresi'nde sözlü sunumu yapılan ve özeti yayınlanan bildirinin yeniden gözden geçirilerek genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hacakmak@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8846-0308.

GİRİŞ

Osmanlı idarecileri devletin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren borçlanmaya karşı mesafeli bir tavır takınmışlardır. Zira giderleri içerisinde en mühim kalemi teşkil eden askerî ihtiyaçlar, devletin genişlemesine paralel olarak uzun bir süre artan vergi gelirleriyle karşılanmış, söz konusu gelirlerin yeterli gelmediği noktada padişah hazinesinin yardımı devlet hazinesinin imdadına yetmiştir. Ayrıca, tağşiş ve müsadere gibi uygulamalar devletin finansmanında takviye edici iç borçlanma araçları olarak kullanılmıştır. Sistemli bir usul olarak iç borçlanma Osmanlı bürokratlarının gündemine timar sisteminin yarattığı suistimallerin ve uzun süren masraflı savaşların sebep olduğu nakit ihtiyacının sonucunda girmiştir. Vergi gelirleri öncelikle temeli bir yıldan beş yıla kadar değişen sözleşmelere dayanan iltizam, müteakiben 17. yüzyılın sonlarında kaydıhayat şartıyla malikâne olarak özel girişimcilerin tasarrufuna bırakılmıştır. Böylece hem kısa hem de uzun vadeli iç borçlanmanın iki türü de tecrübe edilmiştir.¹

18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise iç kaynakları önemli ölçüde tükenen Osmanlı Devleti, 1774 yılında imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması'nın kendisini yüklü miktarda bir tazminat ödemeye mecbur etmesi üzerine esham sistemini getirmiştir. Bu sistem ile 1775 yılında İstanbul Tütün Gümrüğü'nün faiz adı verilen gelir fazlaları satışa çıkarılarak kaynak temin edilmiştir.² Bazen yasak edilen zaman zaman tekrar müracaat edilen bu uygulama Tanzimat'a kadar aslı hüviyetinden pek bir şey kaybetmemiştir. 1840 yılının ikinci yarısında yapılacak reformlara finansman temin etmek maksadıyla devlet adamı Arif Hikmet Bey'in tavsiyesi üzerine esham sistemi yenilenmiştir. *Esham kavaimi, evrak-ı nakdiyye, kaime-i mutebere* veya kısaca *kaime* olarak adlandırılan bir finansal araca dönüştürülmüştür. Klasik eshamın aksine bir mutasarrıftan diğerine devredilebilir ve miras bırakabilir bir özellikte olan kaimenin ilk tertiplerinin sekiz yıl vadesi ve %12,5 faizi bulunuyordu. 1851 yılında çıkarılan faizsiz sürümleri dışarıda tutulursa genel anlamda kaimeler Osmanlı maliyesinde modern iç borçlanma araçlarının gelişiminde önemli bir evreydi. Prof. Dr. Ali Akyıldız bu durumu "*Kaime bu [faizli] hâliyle tam manasıyla bir kâğıt paradan ziyade hamiline ait bir hazine eshamını veya devletin iç borçlanmasını belgeleyen bir senedi andırır*" şeklinde ifade etmektedir.³ Devletin sırtına önemli bir faiz yükü yükleyen bu senetlerin tamamen tasfiyeleri 1858 yılında Londra merkezli Ottoman Bank'ın aracılık ettiği bir dış borçlanma döneminde mümkün olabildi.

Kaimeden başka Osmanlı maliyesinde yeni bir finansal aracın ortaya çıkışına 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı zemin hazırladı. 1854 yılında cari masrafları karşılamak için çıkarılan ve *esham-ı mümtaze* adı verilen tahvil borsada alınıp satılmasına müsaade edilen ilk mali enstrümandı.⁴ Söz konusu tahvilin %10 faizi ve üç yıl vadesi bulunuyordu. 1857'de emisyon hacmi 1.350.000 liraya ulaşan *esham-ı mümtazelerin* tasfiyesi için %8 faizli, üç yıl vadeli ve 1.000.000 lira değerinde aynı tahvilden ihraç edilince piyasadaki tedavül miktarı oldukça arttı. Açıkta kalan 350.000 liralık *esham-ı mümtazeler* için %6 faizli ve üç yıl vadeli

1 Şevket Pamuk, "Osmanlı İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi, 1600-1850", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, haz. Mehmet Genç - Erol Özvar (İstanbul: Osmanlı Bankası, 2006), 1/27-38.

2 Şevket K. Akar, "Osmanlı Devleti'nde Kısa ve Uzun Vadeli İç Borçlanmanın Gelişimi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 51/2 (2001), 99-102.

3 Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu* (İstanbul: İletişim, 2003), 35-73, 108-135.

4 Akyıldız, *Para Pul Oldu*, 73-75.

hazine tahvilleri çıkarıldı.⁵ Aynı yıl kaimeler ve saray borçlarıyla birlikte ilk defa bütün iç borçların birleştirilmesi gündeme getirildi. Ottoman Bank Müdürü Falconnet'nin önerisi üzerine alınan bu kararda çıkarılacak tahvile *esham-ı cedide* adı verilmişti.⁶ Fakat 1858 Dış Borçlanması için Avrupa'da yapılan pazarlıklar projeyi gündemden düşürdü. Bunun üzerine *esham-ı cedidelerin* 2,5 milyon lira değerindeki ilk tertibinin çıkarılması ancak iki yıl sonra gerçekleşebildi. 1859 yılında ayrıca saray borçlarının ödenmesi maksadıyla emisyon hacmi 425.000 lira olarak belirlenen %6 faizli on senelik sergiler çıkarılmıştı.⁷ Müteakiben vadeleri gelse de nakden karşılıkları ödenemeyen hazine tahvillerinin önce ödeme tarihleri bir yıl ertelenmiş, ardından *tahvilat-ı mümtaze* adı altında %6 faizli ve 14 yıl vadeli yeni bir iç borçlanma aracına dönüştürülmeleri uygun görülmüştü. Mart 1861'de 1.875.000 liralık ikinci tertip *esham-ı cedideler* ve Mart 1862'de de 625.000 lira kıymetinde üçüncü tertip *esham-ı cedideler* piyasaya sürülmüştü. Aziziye tahvilleri olarak bilinen, %3 faizli, 23 yıl vadeli ve piyasadaki faizsiz kaimelerin kaldırılması için yapılan dış borçlanmanın açıkta kalan miktarını tamamlamak üzere 12,5 milyon lira tutarında çıkarılan dördüncü tertip *esham-ı cedideler* ise Temmuz 1862'den sonra ihraç edilmmişti.⁸

Makalemizin konusu olan *Esham-ı Umumiye Emaneti*'nin kurulduğu 1865 yılından önce yukarıda özetlendiği gibi piyasada taksit ödemeleri ve faiz maliyeti açısından Osmanlı bürokrasisini meşgul eden üç önemli tahvil kalmıştı. Bunlar on senelik sergiler, tahvilat-ı mümtaze ve Aziziye tahvilleri idi. Aşağıdaki başlık altında bu üç senedin müesseseye adını veren *esham-ı umumiye* tahviline dönüşmesi ile ilgili tarihi süreç hakkında bilgi verildikten sonra emanetin kuruluşu ve bu kuruma başkanlık eden şahıslar ile faaliyetlerine temas edilecektir.

1. Esham-ı Umumiye'nin Ortaya Çıkışı

Osmanlı maliyesinde on senelik sergiler, tahvilat-ı mümtaze ve Aziziye tahvillerinin birleştirilerek tek bir standart iç borçlanma aracı çatısı altında toplanmasını bir politika haline getiren kişi Tanzimat ricalinden Keçecizâde Fuad Paşa'dır. Fuad Paşa, 1863 yılında sadrazam olur olmaz 1859 yılında gerçekleştirilemeyen iç borçların konsolidasyonu düşüncesini tekrar gündeme taşıdı. Zira bu tahviller Fransız yazar Eugène Morel'in de dediği gibi ağırlıklı olarak başkentte sirküle ediyor, devlete bir faydası olmaksızın maliye idaresini muğlak hâle getiriyor ve rahatsız edici anomaliler yaratıyordu.⁹ Osmanlı maliyesini 22 sene meşgul eden kaimeleri 1862 yılında başarıyla tasfiye eden Paşa, çıkarılacak yeni tahvilin Avrupa'da da tedavülünü mümkün kılacak bir operasyonun peşindeydi. Böylelikle Osmanlı tahvillerini yoğun bir biçimde elinde tutan iç piyasayı rahatlatmayı planlıyordu.¹⁰

Fuad Paşa'nın bir başka gayesi de dışarıdan gelecek parayla bayındırlık alanında yatırımlar yapıp devlet dairelerinin "sergi" adı verilen tahviller çıkararak Maliye Nezareti'nin denetimi

5 Akyıldız, *Para Pul Oldu*, 75-77; Hüseyin Al - Şevket K. Akar, *Osmanlı'dan Günümüze Borsa: Galata Borsası 1830-1873* (İstanbul: Borsa İstanbul, 2013), 109.

6 Active Finans Merkezi, "Milli Banka Kurma Projeleri", *Active: Bankacılık ve Finans Dergisi* 21 (2001), 90-94.

7 Esma Gül Yetiş Doğan, *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme 1839-1881* (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2022), 138-139.

8 Al-Akar, *Galata Borsası*, 104-106, 109-114.

9 Eugène Morel, *Türkiye ve Reformları*, çev. Sevim Belli (İstanbul: Süreç Yayıncılık, 1984), 168.

10 Antonin du Velay, *Essai sur l'histoire Financière de la Turquie*, haz. Arthur Rousseau (Paris: Arthur Rousseau, 1903), 270; André Autheman, *La Banque Impériale Ottomane* (Paris: Ministère de l'Économie et des Finances, 1996), 35-36.

olmaksızın borçlanmalarına bir son vermektir.¹¹ Bilhassa Osmanlı nazırlarının ödenekleri yeterli gelmeyince vadesi olmayan bu tür senetleri piyasaya sürmeleri bütçede önemli bir yük meydana getiriyordu.¹² Birinci sadareti döneminde (1861-1863) nazırların sergi ihraç etmesini yasaklayan Paşa, Hazine-i Hassa Nezareti'nin borçları için çıkarılan on senelik sergilere müdahalede bulunamamıştı.¹³ Eğer bir dış borçlanma yardımıyla on senelik sergiler, tahvilat-ı mümtaze ve Aziziye tahvilleri birleştirilip yönetimi merkezî bir denetime kavuşturulursa bu mahzur da ortadan kalkacaktı. Bâbîâlî ricalinin de ikna edildiği bu kararda önemli bir motivasyon kaynağı Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nda müttefiki Fransa'nın 1862 yılında %3 ve %4 faizlerini taşıyan iki senedi konsolide etmeyi başarmış olmasıydı.¹⁴ İngiltere'de alınan tedbirlerle borç faizi %3'e, Prusya'da %3,5'e ve Belçika'da da %4,5'e kadar düşürülmüştü.¹⁵

Keçecizâde Fuad Paşa Aralık 1864'te iç borçları konsolide etmek için dış borç temin etmek maksadıyla iki büyük finans kuruluşuyla görüşmeler yaptı. Bu müzakerelerde 1863 yılında imparatorluğun tek resmî aracı kurumu olarak kurulan *Bank-ı Osmani-i Şahane*, faiz ve amortisman bedellerinin azaltıldığı, kupon ödemelerinin Avrupa'da yapılabileceği ve çıkarılacak tahvilin hazinenin ihtiyaçları da düşünülerek yüksek miktarda tutulabileceği bir plan sundu.¹⁶ Louis Merton ve Henry Drummond Wolf adlı iki temsilcisini başkente gönderen Londra merkezli İtibar-ı Umumiye Cemiyet-i Maliyesi (*General Credit and Finance*) de benzer bir teklif sunmuştu. Bank-ı Osmani'den tek farkı tahvil sahiplerine tercih hakkı tanımayan bir projeyi öne sürmesiydi.¹⁷ Babıalı bir görüşe göre alım satımda yaşanacak yükselmelerin bazı çevrelerce suistimal edileceğini gördüğü için; bir başka iddiaya göre de rüşvet karşılığında General Credit and Finance firmasının teklifini kabul etti.¹⁸

Sadrazam Fuad Paşa'nın talimatı üzerine Maliye Nazırı Kani Paşa'nın başkanlığında bir komisyon kuruldu.¹⁹ Bu komisyonun ilk işi öncelikle tüm iç borçların kaydedileceği, defter-i kebir olarak bilinen merkezî kayıt düzeninin hukuki altyapısını hazırlamaktı. Zira Osmanlı Devleti'nde Kırım Savaşı'nın ilk yıllarından beri muhtelif iç borçlanma araçları çıkarılsa da bunların miktarı, faiz ödemeleri ve vadelerine dair bilgiler Maliye Nezareti'nde ayrı ayrı kaydedilirdi. Bu da gerek iç gerekse dış borçlanmalar esnasında bir hesaplama sorunu doğurur; gazeteler, mecmualar ve yabancı uzmanların raporlarıyla bilgilenen kamuoyu, borçlara dair birbiriyle çelişen muhtelif rakamlara muhatap olmak durumunda kalırdı. Hâl böyleyken imparatorluk maliyesinin gerçek anlamda bir risk analizini yapmak da gerek yerli gerekse yabancı maliyeciler açısından pek müşkül bir işti.²⁰ *Defter-i kebir* oluşturulup güvenilir bir zatatın (emin) idaresine verilince bu sorunlar da ortadan kalkacaktı.

11 Nezhir Varcan (ed.), *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)* (Ankara: Maliye Bakanlığı, 2000), 49-54.

12 Ignaz Testa, *Recueil des Traités de la Porte Ottomane avec les Puissances Étrangères, depuis le Premier Traité Conclu, en 1536, entre Suléyman I et François I jusqu'à Nos Jours* (Paris: Amyot, 1864), 4/61-62.

13 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1861-1876)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983), 7/229.

14 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-i Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 30/1258.

15 Morel, *Türkiye ve Reformları*, 175.

16 A. du Velay, *Essai sur l'histoire Financière de la Turquie*, 270-271; Al-Akar, *Galata Borsası*, 183.

17 BOA, İ.MMS, 30/1258; Charles Morawitz, *Le Finances de la Turquie* (Paris: Guillaumin et Cie, 1902), 42-43; Christopher Clay, *Gold for the Sultan* (London: I.B. Tauris, 2000), 108; Al-Akar, *Galata Borsası*, 121.

18 A. du Velay, *Essai sur l'histoire Financière de la Turquie*, 274; Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*, haz. Alpay Kabacalı (İstanbul: Türk Bankalar Birliği, 1997), 100.

19 Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, çev. Babür Kuzucu (İstanbul: Gözlem, 1975), 2/792.

20 Hüseyin Al - Şevket K. Akar, "Osmanlı Maliyesinde Kısır Döngü ve 1861 Ticari Krizi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 18 (2008), 59.

Nitekim Mart 1865'te Mehmed Kani Paşa'nın başkanlığındaki komisyon tarafından defter-i kebirin tesisine dair bir nizamname hazırlandı. Ardından bu deftere *İtibar-ı Umumiye Cemiyet-i Maliyesi*'nden tedarik edilecek olan 40 milyon liranın değerinde on senelik sergiler, *tahvilat-ı mümtaze* ve Aziziye tahvillerinin birleştirilmesinden doğacak *esham-ı umumiye* adı verilen yeni tahvilin kaydedilmesi için ikinci bir nizamname ve üçüncü olarak da dönüşüm işlemlerine dair bir nizamname yapıldı.²¹ Bunlar bir araya getirilip gazetelerde ve *Düstur*'da yayınlandığı gibi Matbaa-i Âmire'de de kitapçık olarak bastırıldı.²² Makalemizin konusu olan Esham-ı Umumiye Emaneti işte Kani Paşa başkanlığında yukarıda zikredilen bu komisyonun kararı gereğince defter-i kebirin idaresini üstlenmek üzere 19 Mart 1865 tarihli bir takrirle resmen kuruldu.²³

2. Esham-ı Umumiye Emaneti: Kuruluşu, İç Yapısı ve Geçirdiği Dönüşüm

Esham-ı Umumiye Emaneti'nin kurumsal yapısı ve faaliyetleri hakkında bir monografi bulunmamaktadır. Zira Osmanlı Devleti'nin son dönemini aydınlatan idare tarihi çalışmaları birçok müessese gibi bu kurumu da görmezden gelmiştir. Finans tarihi araştırmaları ise esham-ı umumiye tahvilinin serüveni, borsa ve iç borçlanma sistemi içerisindeki yeri üzerinde yoğunlaşmakta, kurumun esham piyasasındaki rolü ve etkinliği hakkında doyurucu veriler sunmamaktadır. Ayrıca emanetin teşkilat yapısına yönelik tarihsel bir çerçeve getirmekten de uzaktırlar. Bu durum kurumun temel yapısını ve geçirdiği dönüşümü ağırlıklı olarak arşiv belgeleri ve dönemin basınına gözden geçirerek tespit etmeyi tek seçenek hâline getirmiştir. Söz konusu kaynakların emanetin en azından bürokrasideki yeri, görev ve sorumluluklarına dair belirsizlikleri ortadan kaldıracakları aşîkârdır.

Esham-ı Umumiye Emaneti Topkapı Sarayı'nda bulunan Darphane-i Âmire binasında faaliyet yürüten bir müesseseydi.²⁴ Osmanlı kurumlarını alt birimlerine kadar açıklayan devlet salnamelerinde hakkında pek fazla bilgi verilmeyen bu müessesenin başındaki emin Meclis-i Vükela'da bir sandalyeye sahip olduğu zikredilmektedir.²⁵ Bu küçük bir bilgi olmasına rağmen oldukça önemli bir ayrıntıdır. Zira emanetin Osmanlı Devleti'nin en üst karar alma organlarından biri olan mecliste temsil edilebilir olduğunu göstermektedir ki salnameleri yakından izleyen yabancı sermaye çevreleri açısından dış politik bir mesaj niteliğindeydi. Emanet kuşkusuz iç politika için de ehemmiyete sahipti. Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi'nin "*esham-ı umumiyenin hayatı umur-ı malienin hayatına mütevakıf olduğuna nazaran*" sözü bu hususu teyit etmektedir.²⁶ Ancak bu durum fazla uzun sürmeyecek ve kurum tarihsel seyr içerisinde Meclis-i Vükela'daki konumunu yitirecektir.

21 Yetiş Doğan, *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme*, 144-147.

22 Deyn-i Umumi Defter-i Kebirinin Tesisine ve Defter-i Mezkrâ Kırk Milyon Mecidiye Altınlık Esham-ı Umumiye Kayıt ve Tesciline ve Duyun-ı Dâhiliye Tahvilatının Esham-ı Umumiye Tebdiline Dair Maliye Nezaret-i Celilesinin Takririyle Üç Kıtâ Nizamnamedir (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281).

23 BOA, İ.MMS, 30/1262.

24 *Takvim-i Ticaret* (18 Mart 1866, 1 Zilkade 1282), 1; Ömerül Faruk Bölükbaşı, 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhane-i Amire (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013), 11.

25 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* (Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1282; 1283), 25.

26 Ahmed Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, haz. Münir Aktepe (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 10/135.

Esham-ı Umumiye Emaneti'nin görev ve sorumluluklarına dair bir layiha tanzim edildiği arşiv belgelerinde geçmesine karşın yaptığımız araştırmalarda nüshasına ulaşamadık. Buna karşın *Düstur*'da yayınlanan "*Devlet-i Aliyye'nin Deyn-i Umumiyesi Defter-i Kebirinin Tesisine Dair Nizamname*" adlı yasal düzenleme gözden geçirilirse bazı ipuçlarına rastlamak mümkündür. Buna göre Esham-ı Umumiye Emaneti evvela devletin genel borçlarını merkezi olarak tutan defter-i kebirin idaresinden sorumluydu (Madde 1). Esham-ı umumiyenin her senenin Ocak ve Temmuz aylarında gerçekleşecek olan faiz ödemelerinin yapılabilmesi için aracı olacaktı (Madde 4). Türkçe, Fransızca ve İngilizce olmak üzere üç dilde düzenlenecek olan esham-ı umumiye Maliye Nazırı ve Meclis-i Valâ'dan gönderilen müfettişlerle birlikte mühürleme işlemini yapacaktı (Madde 3). Osmanlı Bankası ile işbirliği içerisinde esham-ı umumiye kuponlarının muayene ve iade işlemlerini yerine getirecekti (Madde 5). Emanet, esham-ı umumiye tahvillerinin anapara ödemelerine ayrılan tahsisatı harcayabilme yetkisine de sahipti (Madde 7). Tahvillerin ihtiyat sermayesi olarak bilinen kısmıyla anapara ödemelerinin kayıtlarını birbirinden ayrı tutacaktı (Madde 9). Satın alınan eshamın kaydının defter-i kebirden silinmesi işlemini yürütecekti (Madde 10). Taksit işlemi başladıktan 9 ay sonraya kadar ulaşmayan kuponların bedellerini faize verebilecek, ele geçen meblağı ihtiyaç akçesine ekleyebilecekti (Madde 12).²⁷ Buradan anlaşılmaktadır ki, emanetin temel vazifeleri arasında dönüşüm işlemini gerçekleştirmek, esham-ı umumiye tahvillerinin çıkarılacak olan tertiplerini tanzim etmek ve tek bir merkezden kontrolünü sağladıktan sonra tahvillere resmi bir kimlik kazandırarak kupon ödemelerinin sağlıklı yapılabilmesini izlemek vardı.

Esham-ı Umumiye Eminliği'ne başlangıçta 400 lira maaş tahsis edilmiş, hademe, kavas (muhafız) ve kırtasiye giderleri için aylık 100 lira ayrılmıştı. Maliye Hazinesi'nin bazı görev ve sorumlulukları emanete devredilmişti. İki daire arasında nakli icap eden personelin adları, maaşlarının miktarı ve dış borçlara dair kayıtlar bir pusulaya kaydedilerek gönderilmişti. Ayrıca esham-ı cedidenin bütün tertiplerine ait ve tahvilat-ı mümtazenin taksit ödemeleri ile ilgili evrakın birer kopyası da emanete verildi. On senelik sergilerin kaydını taşıyan iki defterin ise daha sonra gönderilmesi uygun görüldü.²⁸

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bir mektupçusu ve bir de muavini olan emanetin dört kalemi mevcuttu.²⁹ Esham-ı Hariciye Kalemi, Osmanlı Bankası ile irtibat sağlayıp işlem yapmakla vazifeliydi.³⁰ Muhasebe Kalemi, bir muhasebecinin idaresinde mali hesapları kontrol etmekteydi. Tahrirat Kalemi yazı işlerini yürütüyordu ve borçlanmalarla ilgili işlemler de Müstakrizat (*İstikraz*) Kalemi'ne havale edilmişti.³¹ Emanete bağlı olarak çalışan ve son derece kısa bir ömrü bulunan *Tebdil-i Esham İdare-i Muvakkatesi* ise tahvillerin esham-ı umumiyeye mübadele işlemini yerine getirmek maksadıyla kurulmuştu. Sultanahmet'te Sergi-i Umumi Dairesi'nde faaliyet yürüten bu birimin vazifesine Mart 1866'da son verilmişti.³² Değişim işlemi için bu tarihten itibaren emanet merkezi görevlendirilmiş, tahvil sahipleri ile mübadele

27 BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 25/96; *Ceride-i Askeriye* (28 Mayıs 1865, 2 Muharrem 1282), 1; *Takvim-i Vekayi* (27 Nisan 1865, 1 Zilhicce 1281), 2-3; *Düstur* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1289), 117-121.

28 BOA, Dâhiliye Nezareti Sicil-i Ahvâl İdaresi Defterleri (DH.SAİD.d), 1/244; Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), nr. 13629.

29 BOA, Sadaret Mektûbi Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM), 331/96; Bâbüli Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO. AYN.d), nr. 65.

30 BOA, MAD.d, 13629.

31 BOA, A.MKT.MHM, 331/96; *Takvim-i Vekayi* (9 Mart 1867, 3 Zilkade 1283), 1; (23 Temmuz 1868, 2 Rebiülâhir 1285), 1; (26 Temmuz 1868, 5 Rebiülâhir 1285), 1.

32 BOA, İrade-Dâhiliye (İ.DH), 550/38275.

için görüşme zamanı olarak Salı ve Cumartesi günleri belirlenmişti.³³

Esham-ı Umumiye Emaneti 5 Ocak 1866'da Rüşumat Emaneti ile birleştirilmişti.³⁴ Kayıt altına alınan, yazıhane, sandalye, çekmece vesairenden ibaret 66 parçalık demirbaşı Beytülmal Müdürlüğü'ne teslim edilmişti.³⁵ Fakat bu birliktelik fazla uzun sürmemiş ve Âli Paşa'nın sadrazamlığa gelmesiyle iki kurum 25 Şubat 1867'de birbirinden ayrılmıştı. Maliye Nezareti'nin bir birimi olarak kurulan emanete defter-i kebirin idaresi iade edilmişti.³⁶

Esham-ı Umumiye Emaneti Şubat 1869'dan sonra Maliye Nezareti'nin bir alt birimi olan Bank(a) Muhasebeciliği'ne bağlanmıştı. Mart 1871'de Varidat Muhasebesi iş yükü hafif olduğu düşüncesiyle Bank Muhasebesi ile birleştirilince Esham-ı Umumiye Emaneti de yeni ihdas edilmiş olan Varidat-ı Umumiye Muhasebesi'ne aktarılmıştı.³⁷ Ağustos 1872'de Emanet Duyun-ı Umumiye Müdürlüğü adıyla tekrar kurulmak istenmişse de Sadrazam Midhat Paşa tarafından ismi değiştirilerek Esham-ı Umumiye Müdürlüğü'ne çevrilmiştir.³⁸ Mayıs 1874'te müdürlüğe Osmanlı Bankası'nın çıkardığı banknotları mühürleyen Bank Nezareti'nin işleri verilmiştir.³⁹ Bu arada emanet tabirinden vazgeçilmemiş ve kullanımına devam edilmiştir.⁴⁰

Esham-ı Umumiye Emaneti 7 Ocak 1876'da Maliye Müsteşarlığı'na bağlanmıştı.⁴¹ Bu değişikliği emanetin son revizyon dönemi olarak görebiliriz. Zira 1879 yılından itibaren belgelerde adına pek rastlanmayacak ve tahminlerimize göre birçok muadili olan müessese gibi görev ve sorumlulukları bürokrasi içerisinde başka kurumlara devredilecektir.

3. Esham-ı Umumiye Eminleri ve Faaliyetleri

Tespit edilebildiği kadarıyla Esham-ı Umumiye Emaneti'nin başında emin unvanıyla dört önemli devlet adamı bulunmuştur. Bu isimler, Kani Paşa, Karavezir lakabıyla anılacak olan eski başvekillerden Sadık Efendi (Paşa), Çamiç Ohannes Efendi ve Maarif ve Maliye nazırlıkları ile tanınacak olan Zühdü Efendi (Paşa)'dır. Dört isim de Tanzimat ricali arasında iz bırakmış önemli bürokratlardır.

1 Mayıs 1865'te Esham-ı Umumiye Emaneti'ne padişah tarafından layık görülen ilk şahıs Maliye Nazırı Kani Paşa (ö. 1885) idi.⁴² Kani Paşa emanetin asker kökenli ilk ve tek yöneticisiydi. 1805 yılında Tatar Seyyid Mustafa Ağa'nın çocuğu olarak Saint Petersburg'da dünyaya geldi. Gençlik yıllarında Mısır'da askerî eğitim alan Paşa, devlet adamlığına

33 *Takvim-i Ticaret* (18 Mart 1866, 1 Zilkade 1282), 1; (2 Haziran 1866, 18 Muharrem 1283), 1-2.

34 BOA, İ.DH, 545/37891; A.MKT.MHM, 347/58; *Ruzname-i Ceride-i Havadis* (5 Ocak 1866, 17 Şevval 1282), 1-3.

35 BOA, MAD.d, 9075.

36 BOA, İ.MMS, 34/1389; A.MKT.MHM, 375/65.

37 BOA, İ.DH, 629/43712; Kaya Bayraktar, *Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu, Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Moratoryum İlanındaki Yeri (1863-1875)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2002), 87; Salih Kış (ed.), *Kuruluşundan Cumhuriyet'e Sayıştay Tarihi (1862-1923)* (Ankara: T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2012), 152. 3 Haziran 1863'te kurulan Bank(a) Muhasebesi, hazine ile Bank-ı Osmani arasındaki ilişkileri takip etmek amacıyla kurulmuştur. Birimin temel vazifesi banka hesabına giren çıkan paranın kayıt işlemlerini yapmaktır.

38 BOA, İ.DH, 656/45626.

39 BOA, İ.MMS, 49/2096.

40 BOA, İ.DH, 703/49205.

41 BOA, İ.DH, 713/49913.

42 BOA, Mabeyn İrade (MB.İ.), 20/159.

1851 yılında Tırhala mutasarrıflığı görevini alarak geçti. Aydın, Bosna, Kıbrıs, Üsküp ve Selanik gibi şehirlerde mutasarrıflık ve valilik yaptı. Maliye Hazinesi'nde tahsilat komisyonuna başkanlık etti.⁴³ Kırım Savaşı sırasında alınan dış borçların amacı doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını izlemek için kurulan gözetim komisyonlarında bulundu.⁴⁴ 1856'da Meclis-i Maliye'nin başkanlığına atandı. 1859 yılında Dersaadet Emtia Gümrüğü Müdürlüğü'ne (emanetine) getirilince ek olarak imparatorluk maliyesini ıslah etmek amacıyla kurulan Islahat-ı Maliye Komisyonu ve Meclis-i Âlî-i Hazâin'de üyelik yaptı.⁴⁵ Rusça, Arapça, İtalyanca ve Fransızca bilen Paşa, Maliye nazırlığına ilk defa 1864-1865 yılları arasında tayin edildi.⁴⁶ Bu sırada Esham-ı Umumiye Emaneti'nin kuruluşu ile alakalı hazırlıkların tamamlanmasına bizzat başkanlık etmiştir. İngiliz bankacı James Farley, Paşa'nın Sadrazam Fuad Paşa tarafından bilgisi ve tecrübesi takdir edildiği için eminliğe layık görüldüğünü yazmıştır.⁴⁷

Kani Paşa'nın eminliği döneminde on senelik sergiler, Aziziye tahvilleri ve tahvilat-ı mümtazenin esham-ı umumiye dönüşümü başarıyla gerçekleştirilmiştir.⁴⁸ Bu iş için defter-i kebire kaydedilen 40 milyon liralık esham-ı umumiye tahvilinin 29 milyon liralık kısmı kullanılmıştır. Tahvil sahiplerine 100 liralık esham-ı cedide karşılığında 121 liralık birinci tertip esham-ı umumiye ve 100 liralık tahvilat-ı mümtaze mukabilinde 143 liralık esham-ı umumiye verilmiştir; on senelik sergiler ise başa baş değiştirilmiştir.⁴⁹ Esham-ı umumiyenin Ocak 1866 tarihine isabet edecek olan ilk kupon ödemelerinin yapılmasında bir gecikme yaşanacağını anlaşılmaması üzerine dış borçlanma yapılması gündeme gelmiş ve hazinenin gelirlerini arttırabilmek için eski maliye nazırlarından Mustafa Fazıl Paşa'nın başkanlığında Meclis-i Âlî-i Hazâin kurulmuştur.⁵⁰ Aralık 1865'te Crédit Mobilier yöneticileri ile Paris Elçisi Safvet Paşa arasında 6 milyon sterlinlik bir borç anlaşması imzalanarak imparatorluğun moratoryuma girmesinin önüne geçilmiştir.⁵¹

Esham-ı umumiye Kani Paşa'nın eminliği esnasında Galata Borsası'nın önde gelen alım satım araçlarından biri olmuş ve üzerinde sıkça "hava oyunları" yapılmıştır.⁵² Kimi zaman şahıslar tarafından spekülasyona malzeme edilen bu kâğıt, bazen de devlet tarafından değeri yükselsin diye üstü kapalı anlaşmalarla bazı sarraflara satın aldırılmıştır.⁵³ Fakat yeni yapılan sürümlerin yanı sıra Avusturya, Prusya ve İtalya arasında yaşanan gerilimler

43 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, haz. Nuri Akbayan-Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı, 1996), 3/865-866.

44 Şevket Kamil Akar - Hüseyin Al, *Osmanlı Dış Borçları ve Gözetim Komisyonları 1854-1856* (İstanbul: OBAAM, 2003), 14-20.

45 Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)* (Ankara: Maliye Bakanlığı, 1977), 3/253-280; Hasan Ali Çakmak, *Meclis-i Âlî-i Hazâin* (Konya: Çizgi, 2023), 41-42, 50.

46 İsmail Türkoğlu, "Mehmed Kani Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), Ek-2/226.

47 James Farley, *Turkey* (London: Sampson Low, Son, and Marston, 1866), 131.

48 Nihad S. Sayar, *Türkiye İmparatorluk Devri Mali Olayları* (İstanbul: Nihad Sayar Vakfı, 1978), 213-214; Morel, *Türkiye ve Reformları*, 167-174; Al-Akar, *Galata Borsası*, 122-124.

49 A. du Velay, *Essai sur l'histoire Financière de la Turquie*, 272-273; Hakkı Yeniay, *Osmanlı Borçları Tarihi* (Ankara: Mehmet İhsan Matbaası, 1936), 33.

50 Çakmak, *Meclis-i Âlî-i Hazâin*, 87-88.

51 Hasan Ali Çakmak, *Bâbülîde Bir Ömür: Mehmed Esad Safvet Paşa* (İstanbul: Timaş Akademi, 2023), 88.

52 Abidin Paşa, *Borsa Risalesi: Hava Oyunları*, çev. Celali Yılmaz (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019) 59-62; Al-Akar, *Galata Borsası*, 125-187. Hava oyunu, borsada simsarlar tarafından alım satımda yapılan spekülasyonları ifade eden bir kavramdır.

53 Kaya Bayraktar, "Osmanlı Bankası'nda Bir Yolsuzluk Vakası: Mıgırdıç Simonoviç", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2024), 6; Çakmak, *Mehmed Esad Safvet Paşa*, 89.

ve Girit Adası'nda Rumlar tarafından çıkarılan isyan dalgası piyasalarda esham-ı umumiye tahvillerinin kıymetinin düşmesine mâni olamamıştır.⁵⁴

Maliye Nazırı Şirvanizâde Rüşdü Paşa'nın tavsiyesi üzerine 25 Şubat 1867 tarihinde Kani Paşa'nın yerine 100 lira aylıkla Sadık Efendi (Paşa) tayin edilmiştir.⁵⁵ Müftü Abdullah Efendi'nin oğlu olan Sadık Efendi, 1825-1826 yılları arasında İzmir Bayındır'da doğmuştur. Burada bir süre müdürlük yapıp İzmir gümrüğüne girmiştir. Âli ve Fuad paşaların onayı ile İstanbul'a gelerek Tercüme Odası'nda çalışmaya başlamıştır. Bazı vilayetlerde tahrir-i emlak ve politika memuru olarak çalışmış, Selanik Gümrük Eminliği'nde bulunduktan sonra 1866 yılında Divan-ı Muhasebat'ta görev üstlenmiştir.⁵⁶

Sadık Efendi döneminde Esham-ı Umumiye Emaneti Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin hedefi hâline gelmiştir. Namık Kemal'in *Hürriyet* gazetesinde emanet hakkında ağır eleştiriler kaleme alınmıştır. Örneğin, gazetenin 29 Kasım 1868 tarihli nüshasında devletin iç ve dış borçlarının anapara ve faiz ödemelerinin yüksek bir tutara ulaştığı dile getirilerek bunların hakiki miktarını değil Sadık Efendi, Allah'tan başka kimsenin bilmediği kaydedilmiştir.⁵⁷ Diğer bir deyişle, devletin iç borçlarının kaydını merkezî olarak tutan ve bilme makamı olan emanetin asli vazifesini yerine getiremediği abartılı bir üslupla ima edilmiştir. Gazete bir başka sayısında ise Sadık Efendi'yi eminliğe tayin ettiren Maliye Nazırı Rüşdü Paşa'nın parayla alakalı tüm işleri kendi tasarrufuna aldığını yazmıştır. Rüşdü Paşa'nın Sadık Efendi'yi Rüşumat Emaneti'nin başına getirmek niyetinde de olduğunu, ancak Sadrazam Âli Paşa'nın emaneti de etkileyecek olan böyle bir değişikliği kabul etmediğini belirtmiştir.⁵⁸

Sadık Efendi'nin eminliği sırasında esham-ı umumiye kuponlarının ödenmesinde mühim bir sorun yaşanmamıştır. Zira sadarete bulunan Mehmed Emin Âli Paşa, Bank-ı Osmani ile işbirliği içerisinde konuyu yakından takip etmiş ve ödemelerin zamanında yapılacağına dair düzenli aralıklarla duyurular yayınlatmıştı.⁵⁹ Fakat 1869 yılına girilirken bütçe açıklarını ve kısa vadeli borçları kapatmak için bir dış borçlanma yapılması kaçınılmaz bir hâle gelince Esham-ı Umumiye Emîni Sadık Efendi finans kuruluşları ile görüşmeler gerçekleştirmesi amacıyla Paris'e gönderilmişti.⁶⁰ *Hürriyet* gazetesi bu gelişmeyi de alaya almış, ancak bir süre sonra "görelim rütbe-i kudreti ne kadar âlâdır" dediği Sadık Efendi'nin temaslarının sonucunda esham-ı umumiye tahvilinin piyasadaki değerinin yükseldiğini kabul etmişti.⁶¹

Esham-ı Umumiye Emaneti yukarıda da kısmen ifade edildiği gibi Sadık Efendi'nin

54 Al-Akar, *Galata Borsası*, 192; Yetiş Doğan, *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme*, 216-217.

55 BOA, İ.MMS, 34/1389; *Ruzname-i Ceride-i Havadis* (26 Şubat 1867, 21 Şevval 1283), 1; *Tasvir-i Efkâr* (3 Mart 1867, 26 Şevval 1283), 1.

56 Ali Fuad, "Sadık Paşa", *Servet-i Fünun* (24 Haziran 1926), 91-94; (1 Temmuz 1926), 105-107; (8 Temmuz 1926), 125-127; (15 Temmuz 1926), 132-133; (22 Temmuz 1926), 153-155; (29 Temmuz 1926), 157-158; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, (İstanbul: Dergâh, 1982), 2/739-808; Mehmed Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekilleri* (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1942), 3/360-425; Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, 3/318-352.

57 *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi 1 (1868-1869)*, haz. Alp Eren Topal (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2019), 281.

58 *Sürgünde Muhalefet*, 300-301.

59 Al-Akar, *Galata Borsası*, 197; Hasan Ali Çakmak, "Fransız Maliyeci Marquis de Plœuc'un İstanbul Serüveni (1859-1867)", *Aşk ile Çalışan Yorulmaz: Ali Akyıldız Armağanı*, ed. Mehmed Yaşar Ertaş, vd. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2023), 226.

60 BOA, İ.DH, 585/40758; *Tasvir-i Efkâr* (19 Ocak 1869, 5 Şevval 1285), 1.

61 *Sürgünde Muhalefet*, 420, 651.

görevden ayrıldığı Şubat 1869 ile Ağustos 1872 tarihleri arasında Maliye Nezareti'ne bağlı Bank(a) Muhasebeciliği ve Varidat-ı Umumiye Muhasebesi'nin bir alt birimi olarak varlığını sürdürmüştür.⁶² Ağustos 1872'de Esham-ı Umumiye Müdürlüğü adı altında kurulduğunda başına 100 lira maaşla Ohannes Efendi tayin edilmiştir.⁶³ Esham-ı Umumiye eminlerinin üçüncüsü olan Ohannes Efendi Katolik bir Ermeni olması hasebiyle kurumun gayrimüslim olan ilk ve tek yöneticisidir.⁶⁴ *Çamiç* lakabıyla anılan Ohannes Efendi'nin doğum tarihini ve nerede dünyaya geldiğini bilemiyoruz. Yabancı dil bilgisi ile şöhret kazandığı ifade edilmiştir. Kariyerine bu ifadeye yakışır bir biçimde Seraskerlik mütercimi sıfatıyla başlayan Ohannes Efendi, 1872 yılına kadar İntizam-ı Şehir Komisyonu üyeliği, Bank-ı Osmani muhasebeciliği, Maliye Nezareti Muavinliği, Tercüme Cemiyeti üyeliği ve Muhasebat Müfettişliği gibi önemli vazifeler yapmıştır.⁶⁵

Ohannes Efendi'nin eminliği kurumun tarihindeki en hareketli dönemlerden biridir. Zira emanetin bu dönemdeki meşguliyetleri arasında iki büyük faaliyet ön plana çıkmaktadır. Birincisi, 1873 yılında bir önceki yıl çıkarılan hazine tahvillerinin ödenememesi dolayısıyla 22 milyon lira civarında ikinci tertip esham-ı umumiye tahvillerinin piyasaya sürülmesidir. İkincisi de iç ve dış borçların faiz ödemelerinin yapılamaması nedeniyle 1873 yılında 44 milyon lira civarında üçüncü tertip esham-ı umumiyenin çıkarılmasıdır. Her ikisi de %5 faizli olan bu eshamın önemli bir bölümü Bank-ı Osmani tarafından satın alınmıştır.⁶⁶ Bankanın bu hareketi piyasaya biraz güven verse de Bâbıâli'nin aynı tarihlerde tahvil fiyatları üzerindeki spekülative müdahalelerini durdurmaya başlaması küçük yatırımcıyı zarara uğratmıştır.⁶⁷

Ohannes Efendi'nin eminliği sırasında gerçekleşen bir başka önemli olay da bütçe açığının 5 milyon liraya yaklaşması üzerine Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın öncülüğünde alınan tenzil-i faiz kararıdır. İmparatorluğun kısmi iflasını ilan eden bu karar, 5 Ekim 1875'te görüşleri alınıp çeşitli tashihler yapıldıktan sonra Safvet Paşa, Midhat Paşa, Yusuf Ziya Paşa ve Mehmed Said Efendi'den oluşan bir komisyona sadaret odasında düzenlenen bir toplantıda imzalatılmıştı.⁶⁸ İç ve dış borçlara ait faiz ve anapara ödemelerinin devletin üzerinde yarattığı yük dikkate alınarak beş yıllık bir süre boyunca ödemelerin yarısının nakden yarısının da %5 faizli ileride Ramazan tahvilleri adı verilecek bir senet çıkarılıp ödenmesi kararlaştırılmıştı.⁶⁹

Tahvil fiyatlarını radikal bir biçimde düşüren ve Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne olan güveni epeyce zedeleyen bu karar, bazı devlet adamlarının haksız iktisapla suçlanmasına

62 *The Levant Herald* (15 Şubat 1869), 2; *Takvim-i Vekayi* (16 Şubat 1869, 3 Zilkade 1285), 1.

63 BOA, İ.DH, 656/45626; *Ruzname-i Ceride-i Havadis* (2 Eylül 1872, 28 Cemaziyelahir 1289), 1-3; *Basiret* (3 Eylül 1872, 29 Cemaziyelahir 1289), 1; *La Turquie* (2 Eylül 1872), 1.

64 Kevork Pamukçyan, "Çamiç Ohannes Efendi", *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kolektif Şirketi, 1965), 7/1305.

65 BOA, İ.DH, 528, 36557; A.MKT.MHM, 336/37; Mustafa Ülger, "Miftahü'l-Fünun'un Müterciminin Kimliği Hakkında Bir İnceleme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2017), 129-130.

66 Yetiş Doğan, *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme*, 91.

67 Al-Akar, *Galata Borsası*, 244-254.

68 Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 146; *Peyam-ı Sabah* (20 Eylül 1920), 3; Kübra Fettahoğlu, *Bir Tanzimat Bürokrati: Ahmed Cevdet Paşa* (İstanbul: Timaş Akademisi, 2021), 264-265.

69 Ali Fuad, "Rical-i Mühimme-i Siyasiyye", *Servet-i Fünun* (1341), 91.

neden oldu.⁷⁰ Bu çerçevede Ohannes Efendi'nin de aynı töhmet altında kalmış olabileceğini tahmin ediyoruz. Nitekim emanetin 7 Ocak 1876 tarihinde Maliye müsteşarlığına bağlanarak Ahmed Zühdü Efendi'nin sorumluluğuna verilmesi, söz konusu süreçten yara aldığıının üstü kapalı bir işareti olarak yorumlanabilir.⁷¹

Esham-ı Umumiye eminlerinin dördüncüsü olan Zühdü Efendi Süvari binbaşı Hacı Mehmed Rifat Bey'in oğluydu. 1834 yılında İstanbul'da doğdu. Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Beyazıt Medresesi'nde eğitim gördü. Arapça ve Farsça dillerini öğrendikten sonra Maliye Nezareti'ne bağlı Esham Muhasebesi'ne adım attı.⁷² Bank-ı Osmani Muhasebeciliği de yapan Zühdü Efendi'nin Esham-ı Umumiye Emaneti ile ilk ciddi irtibatı Mart 1871'de başlamıştır. Yukarıda da kısmen zikredildiği gibi Sadık Efendi'nin Maliye Nezareti'ne tayiniyle Bank Muhasebesi'ne bağlanan emanet bu birimin 1871'de Varidat-ı Umumiye Muhasebeciliği ile birleştirilmesi üzerine yeni kurulan Varidat-ı Umumiye Muhasebeciliği'ne intikal etmiş, başına da 100 lira maaşla Ahmed Zühdü Efendi getirilmisti.⁷³ Diğer bir ifadeyle Zühdü Efendi muhasebeci unvanıyla emanetin sorumluluğunu da üstlenmişti. Ardından iki kez Divan-ı Muhasebat Başkanlığı, Maliye Müsteşarlığı, Saruhan ve Beyrut mutasarrıflıkları ve Orman ve Maadin Müdürlüğü yapmıştır. 7 Ocak 1876'da Maliye Müsteşarlığı'na ilaveten Esham-ı Umumiye Emmini unvanını da alıp 14 Aralık 1878'e kadar iki vazifeyi birlikte yürütmüştü.⁷⁴ Ondan sonra kurumun başına atama yapıldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Zühdü Efendi'nin emniyeti sırasındaki en kritik gelişme Bâbü'lî'yi ekonomik açıdan son derece müşkül bir duruma düşüren ve Doksanüç Harbi (1877-1878) olarak bilinen Rusya savaşı idi. Zira siyasi ve askerî vaziyet vahim olduğu kadar kamu maliyesi de Ruslarla yapılacak bir savaşın masraflarını kaldıracabilecek noktada değildi. Nitekim hükümetin 10 Temmuz 1876'da olağanüstü şartları gerekçe göstererek dış borç ödemelerini tamamen durdurduğu kaynaklarda sıkça zikredilen bir husustur.⁷⁵ Esham-ı umumiyenin değerini de en alt seviyelere indiren bu gelişmeler üzerine Zühdü Efendi'den Avrupa'ya giderek dış borç bulması istenmiştir.⁷⁶

Esham-ı Umumiye Emmini Zühdü Efendi'nin yurt dışındaki çabaları sonuç verse de Osmanlı Devleti'nin imajı Avrupa piyasalarından borç temin edebilecek durumda değildi. Plevne'nin Ruslar tarafından işgali üzerine nominal tutarı 125 milyon frank (5 milyon sterlin) olan Muhafaza-i Hukuk-ı Osmaniye İstikraz-ı akdedildiğinde Hindistan'dan gelen 5.000 sterlinlik katılım sayılmazsa çıkarılacak tüm tahvilleri Bank-ı Osmani'nin alması bu durumun en önemli göstergesidir.⁷⁷ Aynı sene tüm tebaanın serveti temel alınarak İstikraz-ı Mecburi ismiyle yeni bir borçlanma yapıldığında da hedeflenen 6 milyon liralık hasılatın

70 Çakmak, *Mehmed Esad Safvet Paşa*, 166.

71 BOA, İ.DH, 713/49913; DH.SAİD.d, 18/1.

72 Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, 3/435-436.

73 Salih Kış, *Divan-ı Muhasebat* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016), 234-235.

74 BOA, DH.SAİD.d, 18/1; Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, 3/436.

75 Hüseyin Al - Şevket K. Akar, *Osmanlı'da Günümüze Borsa: Dersaadet Tahvilat Borsası, 1874-1928* (İstanbul: Borsa İstanbul, 2014), 198-208; Erol Ortabağ, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon* (İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, 2018), 37.

76 Kemal Doğan, *Ahmet Zühtü Paşa'nın Hayatı ve Eserleri (1834-1902)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023), 65-68.

77 Antonin du Velay, *Essai sur l'histoire Financière de la Turquie*, 372-373.

yerine hazinenin eline yaklaşık 616.530 liralık bir meblağ geçecekti.⁷⁸ Osmanlı bürokratları bundan ötürü savaşın masraflarını karşılamak için alternatif kaynaklara yönelecek ve halktan para yardımı (*iane*) toplanmasının yanı sıra piyasaya birkaç sene zarfında 16 milyon lira gibi devasa bir miktarda kaime ihraç edecekti.⁷⁹

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin iç borçlanma süreci, hem maliye politikaları hem de ekonomik yapısının evrimi açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Devlet adamlarının uzun bir zaman sürdürebildiği borçlanma karşıtı katı tutumundaki değişim, ilk olarak, iç borçlanma tarafında görülmüş ve 19. yüzyılda temelleri atılan iç borçlanma araçları kamu finansmanında önemli bir rol oynamıştır.

Devlet bütçesini dengelemeye yönelik çabaların da ortaya çıktığı bu dönemde iç borç senetlerinin idaresinde adem-i merkeziyetçilik eğilimi egemen olmuş, hazine faiz yükü altında ezilmiş, maliye idaresi karmaşıklaşmış ve nihayetinde devlet adamları arasında Avrupa'da iç borçlanma alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak yenilikçi adımlar atmak isteyen bir kesim oluşmuştur. Keçecizâde Fuad Paşa'nın önderliğindeki bu zümre iç borçların merkezî bir şekilde yönetilmesi gerektiğini kavrayarak finansal istikrarın sağlanması arayışına girmiştir. 1865 yılında piyasada güçlü bir hacmi olan on senelik sergiler, tahvilat-ı mümtaze ve Aziziye tahvillerinin esham-ı umumiye adı altında birleştirilerek kayıt ve idaresinin tek bir merkezin, Esham-ı Umumiye Emaneti'nin kontrolüne verilmesi bu manada önemli bir adım olmuştur. Bu gelişme hem iç piyasada borçlanmayı denetlemek hem de dış borç teminini kolaylaştırmak için büyük bir imkân yaratmıştır.

Esham-ı Umumiye Emaneti Osmanlı maliyesinin modernleşme sürecinin bir parçası olarak, devletin iç borçlanma politikasını sistematik bir hale getirmiştir. Borçlanma ve maliye yönetiminde oluşturulan güvenilir ve merkezî bir kayıt sistemi (*defter-i kebir*) aracılığıyla mümkün olan bu düzen, iç borçların yönetilmesini daha şeffaf ve kontrollü bir mertebeye ulaştırmıştır. Emanetin alt birimleriyle teşekkül ettiği idari ve mali yapı, esham-ı umumiye tahvillerinin işleyişini de etkilemiştir. Kurum Maliye Nezareti ile bir bütünlük, uyum ve iş birliği içerisinde tahvillerin dönüşüm işlemi, farklı tertiplerinin çıkarılması ve ödemelerinin düzenlenmesinde kritik bir işlev görmüştür.

Esham-ı Umumiye Emaneti, başlangıçta Meclis-i Vükela'daki temsil hakkı ile büyük bir siyasi öneme sahipken, zamanla konumunu kaybetmiş ve yapısal değişikliklere uğramıştır. 1866 yılında Rüsumat Emaneti ile başlayan kısa süreli birlikteliğinden hemen sonra Maliye Nezareti'nin bir parçası olarak bağımsızlığını kurumsal anlamda yitireceği bir yola girmiştir. Bununla beraber, esham piyasasının düzenlenmesi ve tahvil işlemlerinin sağlıklı bir şekilde idare edilmesi açısından önemli bir fonksiyon icra etmeye devam etmiştir.

Esham-ı Umumiye Emaneti'nin yöneticisi olan devlet adamları, Osmanlı maliyesinin modernleşme sürecinde büyük ya da küçük önemli roller üstlenen kabiliyetli ve tecrübeli

78 Clay, *Gold for the Sultan*, 369-380; Yetiş Doğan, *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme*, 98, 156.

79 Akynldız, *Para Pul Oldu*, 164-194.

bürokratlardır. Her biri farklı bürokratik kanallardan gelen ve mali sıkıntılarla mücadele etmede kritik görevler alan bu şahıslar, yalnızca iç borçlanma meseleleriyle ilgilenmemiş ve dış borçlanma girişimlerinde de aktif bir rol almaya çalışmışlardır. Bundan kariyerleri de etkilenmiş ve borçlanmanın hayat memmat meselesi olarak algılandığı bir devirde yükselmeleri mümkün olmuştur.

Esham-ı Umumiye Emaneti'nin kurumsal yapısı ve faaliyetleri üzerine yapılan bu sınırlı araştırma, mevcut literatürün yanı sıra arşiv belgeleri ve dönemin basınına inceleyerek temel bir tarihsel çerçeve ortaya koymak için kaleme alındı. Bu manada en iyi araştırmayı gerçekleştirdiğimiz iddiasında değiliz. Ancak konuyu ilk defa ele alan bir inceleme meydana çıkararak daha sonra yapılacak çalışmalar için bir zemin yaratmak hedefindeyiz. Esham-ı Umumiye Emaneti'nin Osmanlı maliyesi açısından taşıdığı önemin ele alınmasından gaye, böyle bir çabanın iç borçlanma tahvillerinin gelişimi ve devletin borçlanma politikasının anlaşılmasına katkı sunacağı inancıdır. Gelecekte yapılacak olan daha ayrıntılı araştırmalar, yeni kaynakların tespit ve keşfedilmesi özelde bu mühim müesseseyi, genelde ise Osmanlı Devleti'nin maliye tarihini daha iyi kavramamıza yardımcı olacaktır.

Araştırma & Yayın Etiği: Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Libre Açık Erişimli bu makale, [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansına sahiptir.

Research & Publication Ethics: The article underwent a double-blind peer-review process involving two or more reviewers, and an *iThenticate* scan was conducted to detect potential plagiarism and similarity issues. The article was found to comply with established research and publication ethics standards.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles and that all relevant sources were accurately cited. This is a Libre Open Access article under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- Bâbıâli Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO.AYN.d), nr. 65.
Dâhiliye Nezareti Sicil-i Ahvâl İdaresi Defterleri (DH.SAİD.d). 1/244; 18/1.
İrade-Dâhiliye (İ.DH).
İrade-i Meclis-i Mahsus (İ.MMS).
Mabeyn İrade (MB.İ).
Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), nr. 13629; 9075.
Sadaret Mektûbi Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM).
Yıldız Esas Evrakı (Y.EE).

2. Süreli Yayınlar

- Basiret*. (3 Eylül 1872, 29 C 1289), 1.
Ceride-i Askeriye. (28 Mayıs 1865, 2 M 1282), 1.
Düstur. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1289.
La Turquie. (2 Eylül 1872), 1.
Peyam-ı Sabah. (20 Eylül 1920), 3.
Ruzname-i Ceride-i Havadis. (2 Eylül 1872, 28 C 1289), 1-3.
Ruzname-i Ceride-i Havadis. (5 Ocak 1866, 17 Ş 1282), 1-3.
Ruzname-i Ceride-i Havadis. (26 Şubat 1867, 21 L 1283), 1.
Takvim-i Ticaret. (18 Mart 1866, 1 Za 1282), 1.
Takvim-i Ticaret. (2 Haziran 1866, 18 M 1283), 1-2.
Takvim-i Vekayi. (27 Nisan 1865, 1 Z 1281), 2-3.
Takvim-i Vekayi. (16 Şubat 1869, 3 Za 1285), 1.
Tasvir-i Efşkâr. (3 Mart 1867, 26 L 1283), 1.
Tasvir-i Efşkâr. (19 Ocak 1869, 5 L 1285), 1.
The Levant Herald. (15 Şubat 1869), 2.
Ali Fuad. "Sadık Paşa". *Servet-i Fünun* (24 Haziran 1926).
Ali Fuad. "Sadık Paşa". *Servet-i Fünun* (1 Temmuz 1926).
Ali Fuad. "Sadık Paşa". *Servet-i Fünun* (8 Temmuz 1926).

Ali Fuad. “Sadık Paşa”. *Servet-i Fünun* (15 Temmuz 1926).

Ali Fuad. “Sadık Paşa”. *Servet-i Fünun* (22 Temmuz 1926).

Ali Fuad. “Sadık Paşa”. *Servet-i Fünun* (29 Temmuz 1926).

Ali Fuad. “Rical-i Mühimme-i Siyasiyye”. *Servet-i Fünun* (1341).

3. Kaynak Eser ve İncelemeler

Abidin Paşa. *Borsa Risalesi: Hava Oyunları*. çev. Celali Yılmaz. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019.

Active Finans Merkezi. “Milli Banka Kurma Projeleri”. *Active: Bankacılık ve Finans Dergisi* 21 (2001), 90-94.

Ahmed Lütfi Efendi. *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*. 15 Cilt. haz. Münir Aktepe. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Akar, Şevket K. “Osmanlı Devleti’nde Kısa ve Uzun Vadeli İç Borçlanmanın Gelişimi”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 51/ 2 (2001), 99-124.

Akar, Şevket K. - Al, Hüseyin. *Osmanlı Dış Borçları ve Gözetim Komisyonları 1854-1856*. İstanbul: OBAAM, 2003.

Akyıldız, Ali. *Para Pul Oldu*. İstanbul: İletişim, 2003.

Al, Hüseyin - Akar, Şevket K. *Osmanlı’dan Günümüze Borsa: Galata Borsası 1830-1873*. İstanbul: Borsa İstanbul, 2013.

Al, Hüseyin - Akar, Şevket K. *Osmanlı’da Günümüze Borsa: Dersaadet Tahvilat Borsası 1874-1928*. İstanbul: Borsa İstanbul, 2014.

Al, Hüseyin - Akar, Şevket K. “Osmanlı Maliyesinde Kısır Döngü ve 1861 Ticarî Krizi”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 18 (2008), 51-86.

Antonin du Velay, *Essai sur l’histoire Financière de la Turquie*. haz. Arthur Rousseau. Paris: Arthur Rousseau, 1903.

Autheman, André. *La Banque Impériale Ottomane*. Paris: Ministère de l’Économie et des Finances, 1996.

Bayraktar, Kaya. *Osmanlı Bankası’nın Kuruluşu, Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti’nin Moratoryum İlanındaki Yeri (1863-1875)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2002.

Bayraktar, Kaya. “Osmanlı Bankası’nda Bir Yolsuzluk Vakası: Mıgırdıç Simonoviç”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2024), 1-29.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk. *18. Yüzyılın İkinci Yarisında Darbhane-i Amire*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013.

Cevdet Paşa. *Tezâkir 40-Tetimme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.

Clay, Christopher. *Gold for the Sultan*. London: I.B. Tauris, 2000.

Çakmak, Hasan Ali. *Meclis-i Âli-i Hazâin*. Konya: Çizgi, 2023.

- Çakmak, Hasan Ali. *Bâbüâlî'de Bir Ömür: Mehmed Esad Safvet Paşa*. İstanbul: Timaş Akademi, 2023.
- Çakmak, Hasan Ali. "Fransız Maliyeci Marquis de Ploeuc'ün İstanbul Serüveni (1867-1859)". *Aşk ile Çalışan Yorulmaz: Ali Akyıldız Armağanı*. ed. Mehmed Yaşar Ertaş, vd.. İstanbul: Timaş Yayınları, 2023.
- Doğan, Kemal. *Ahmet Zühtü Paşa'nın Hayatı ve Eserleri (1834-1902)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Farley, James. *Turkey*. London: Sampson Low, Son, and Marston, 1866.
- Fettahoğlu, Kübra. *Bir Tanzimat Bürokratı: Ahmed Cevdet Paşa*. İstanbul: Timaş Akademi, 2021.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Sadrazamlar*. 4 Cilt. İstanbul: Dergâh, 1982.
- Kazgan, Haydar. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*. haz. Alpay Kabacalı. İstanbul: Türk Bankalar Birliği, 1997.
- Kış, Salih. *Divan-ı Muhasebat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016.
- Kış, Salih (ed). *Kuruluşundan Cumhuriyet'e Sayıştay Tarihi (1862-1923)*. Ankara: T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2012.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmani*. 6 Cilt. haz. Nuri Akbayan-Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Tarih Vakfı, 1996.
- Morawitz, Charles. *Le Finances de la Turquie*. Paris: Guillaumin et Cie, 1902.
- Morel, Eugène. *Türkiye ve Reformları*. çev. Sevim Belli. İstanbul: Süreç Yayıncılık, 1984.
- Ortabağ, Erol. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, 2018.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*. 3 Cilt. Ankara: Maliye Bakanlığı, 1977.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*. 4 Cilt. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1942.
- Pamuk, Şevket. "Osmanlı İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi, 1600-1850". *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*. haz. Mehmet Genç - Erol Özvar. 2 Cilt. İstanbul: Osmanlı Bankası, 2006.
- Pamukçuyan, Kevork. "Çamiç Ohannes Efendi". *İstanbul Ansiklopedisi*. 7/1305. İstanbul: Kollektif Şirketi, 1965.
- Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*. Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1282; 1283.
- Sayar, Nihad S. *Türkiye İmparatorluk Devri Mali Olayları*. İstanbul: Nihad Sayar Vakfı, 1978.
- Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi 1 (1868-1869)*. haz. Alp Eren Topal. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2019.
- Testa, Ignaz. *Recueil des Traités de la Porte Ottomane avec les Puissances Étrangères, Depuis le Premier Traité Conclu, en 1536, entre Suléyman I et François I jusqu'à Nos Jours*. 11 Cilt. Paris: Amyot, 1864.

- Türkoğlu, İsmail. “Mehmed Kânî Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-2/226. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Ülger, Mustafa. “Miftahü'l-Fünun'un Müterciminin Kimliği Hakkında Bir İnceleme”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2017), 125-133.
- Varcan, Nezih (ed.). *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*. Ankara: Maliye Bakanlığı, 2000.
- Yeniay, Hakkı. *Osmanlı Borçları Tarihi*. Ankara: Mehmet İhsan Matbaası, 1936.
- Yerasimos, Stefanos. *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*. 2 Cilt. çev. Babür Kuzucu. İstanbul: Gözlem, 1975.
- Yetiş Doğan, Esmâ Gül. *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme 1839-1881*. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2022.

4. İnternet Kaynakları

- İstanbul Üniversitesi, “Nadir Eserler Kütüphanesi Koleksiyonu”. Erişim 01. 11. 2023.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90628---0079.jpg>
- İstanbul Üniversitesi, “Nadir Eserler Kütüphanesi Koleksiyonu”. Erişim 01. 11. 2022.
<https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/FOTOGRAF/90622---0007.jpg>
- Phebus Müzayede, “Nadir Müzayede Lot 51”. Erişim 01. 11. 2024.
<https://phebusmuzayede.com/51-esham-i-umumiye-devleti-aliye-hisse-senedi-ederi-10-sterlin-osmanlica-ingilizce-fransizca-3-dilde-1865-tarihli.html>

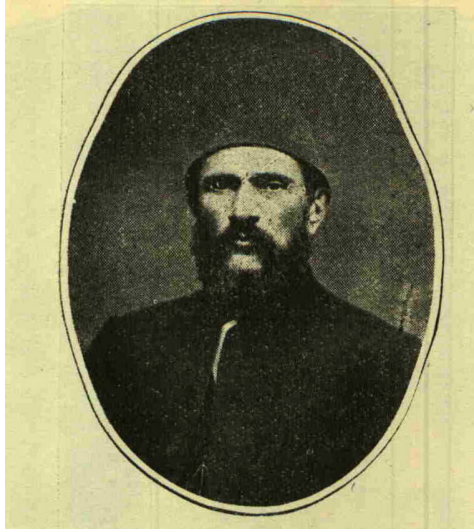
EKLER

EK 1: Esham-ı Umumiye Emmini Kani Paşa

Kaynak: İstanbul Üniversitesi, “Nadir Eserler Kütüphanesi Koleksiyonu” (Erişim 01 Kasım 2023).

EK 2: Esham-ı Umumiye Emni Sadık Efendi (Paşa)

Kaynak: Ali Fuad, “Sadık Paşa”, *Servet-i Fünun* (24 Haziran 1926) 94.

EK 3: Esham-ı Umumiye Emni Çamiç Ohannes Efendi

Kaynak: Kış, *Kuruluşundan Cumhuriyet'e Sayıştay Tarihi (1862-1923)*, 152.

EK 4: Esham-ı Umumiye Emmini Zühdü Efendi (Paşa)

Kaynak: İstanbul Üniversitesi, “Nadir Eserler Kütüphanesi Koleksiyonu” (Erişim 01 Kasım 2023)

EK 5: Esham-ı Umumiye Tahvili⁸⁰

Kaynak: Phebus Müzayede, “Nadir Müzayede Lot 51” (Erişim 01 Kasım 2024).

80 Görseli kullanmama müsaade eden Sahaf Şükrü Oral Bey'e şükranlarımı sunarım.